

KOCUR LÁSZLÓ

„Az íráság mellett inkább az életet gondolnám melléktevékenységnek”

Interjú Tóth Lászlóval

1949. szeptember 26-án, Budapesten látta meg a napvilágot, a magyar fővárosba édesanyja a csehországi kitelepítés réme elől menekült. Gyermekként került (vissza) a komáromi járásbeli Izsára. Szülei vágyai ellenére nem lett belőle se tanár, se közgazdász: szövegember lett. Író? Költő? Művelődéstörténész? Irodalomtörténész? Színháztörténész? Szerkesztő? Műfordító? Mindegyik. Valószínűleg akkor tudjuk lefedni szövegekkel való foglalataskodásának teljes spektrumát, ha a (csehszlovákiai) magyar irodalom mindenésének nevezzük. Születésnapjával egy időben – valószínűleg csak részben alkalmából – jelent meg 34. és 35. önálló kötete. Az általa szerkesztőként jegyzett könyvek száma háromtucatnyira tehető. És még csak 60 éves. Tóth Lászlóval beszélgettünk.

Gyermekként milyen könyvek kerültek a kezébe, miket olvastál szívesen?

Jóllehet gyermekkönyvekre, mesekötetekre nem emlékszem, kiskamaszként Verne, Cooper, Jókai, Mikszáth – ahogy kell – biztosan ott van a sor elején. Tizenkét-tizenhárom évesen *Az ember tragédiája* is a kezembe került. *Biblia*-béli vonatkozásai nem okoztak gondot, hat-hét évesen hittanórákra meg ministrálni jártam, a történelem meg a földrajz is érdekelt, úgy olvastam hát, mint egy kalandregényt. Ennyi. A többit illetően halványlila dunsztom sem volt, nyilván. Mindenesetre becsülettel megküzdöttem vele. Aztán három-négy év múlva újra. S e küzdelem azóta is tart. De rég nem kalandregény már. Mint ahogy az élet sem. Inkább titok, kezdettől fogva. S minden egyes olvasathoz újraíródik. Mint ahogy az életünk is valahányszor újraíródik (visszamenőleg, persze), akárhányszor duráljuk neki magunkat, hogy megragadjuk a lényegét. A hátralevő időm a *Tragédia* egy-két újabb olvasatához talán még elég lesz. De hogy lesz-e még erőm az életemet egy újabb olvasatban látni, ez nagy kérdés, kétségtelenül.

Milyen volt a házi könyvtáratok?

A szüleimnek – főleg apám révén, aki elsőgenerációs értelmiségi: tanító volt Izsán, s később, mellette, anyám is az: óvónő lett – már volt némi házi könyvtárunk. A Csehszlovákiai Magyar Könyvbarátok Körének köteteire, s egy-két jutalomkönyvre emlékszem, de például apám kezdettől fogva járatta az *Irodalmi Szemlét*. Az összes számot megtaláltam később a padlásán. A *Szemle* által kerültem később kapcsolatba a csehszlovákiai magyar, és bizonyos mértékben az élő világirodalommal is. Meg – mondjam? – az egyik út lett a lap későbbi magam felé is.

Komáromból a pozsonyi Közgazdasági Főiskolára kerültél, ám amelynek rövidesen búcsút is intettél...

Nézd, pedagóguscsalád sarjaként nekem a pedagóguspálya – Nyitra – volt előírva. Akkor már sarjadzó írói és világmegváltói szándékaimhoz azonban nem nagyon illett a katedra. E helyett a pozsonyi lapokat ostromoltam versküldeményeimmel, s még az sem riasztott vissza, ha eltanácsoltak a versírástól. Világos hát, hogy mindenáron Pozsonyba akartam kerülni magam is. Ehhez volt jó ugródeszka a közgáz, ahova akkor még – ellentétben a Komenský Egyetemmel – simán be lehetett jutni. S nekem nem kellett más, mint hogy elkerüljek otthonról és mielőbb saját lábra álljak. El tudod képzelni, hogy valaha is közöm lehetett a politikai gazdaságtanhoz, pénzügyhöz, ilyenekhez? Engem sokkal jobban érdekelt Tóth László, jelesül, hogy ki is ő valójában, illetve ki is lehet az, akinek tudni szerettem volna magam. A testem, vagyis a foglalat adott volt, meg kellett töltenem étellel. Ami tizenkilenc-húsz évesen jött is ezerrel, hajtottak a belső igényeim, úzótt a tudásszomjam, s napokon, éjjeleken keresztül csak olvastam: előttem volt minden, ami megelőzött. S ne feledjük: 68, 69 volt, ami külön *elfoglaltságot* jelentett: nagygyűléseket, klubesteket, tüntetéseket stb., ezenfelül a szellem páratlan kalandjait is – kapkodhatam a fejem, annyi impulzust.

Pozsonyba színmagyar közezből, magyar iskolák elvégzése után kerültél fel. Nem okozott gondot a szlovák nyelvű közegben való érvényesülés?

Dehogynem. Akkori (falusi) környezetemben s a gimnáziumban szinte csak a tanórákon hallottam szlovák szót, ám beszélni akkor sem beszéltünk (sokat). A felvételin is épp csak megértettem a szlovákul feltett kérdést. Válaszolni hogy tudtam volna szlovákul? Gondoltam egyet, s elkezdtem a feleletet magyarul. Szerencsém volt. A felvételiztetők között akadt valaki, aki tudott magyarul. A többiek csak néztek rá, ő meg sűrűn bólogatott. Akkor is, ha marhaságot mondtam. Felvettek. De a főiskolán s a kollégiumban szlovák közegbe kerültem, ami sokat segített. Meg persze a cseh és a szlovák irodalom is, melyeknek hirtelen szorgos olvasója voltam. Azt is mondhatom, azért tanultam meg szlovákul, mert az 1960-as évek második felének szlovák és cseh irodalma, könyvkiadása, folyóiratdömpingje egészében izgalmasabb volt számomra s nyitottabb szellemiségű, mint a korabeli magyar. Én mindent menet közben tanultam meg, amiben volt jó is, rossz is. Tulajdonképpen fordítani is úgy kezdtem, hogy jóformán még a nyelvet sem ismertem rendszeren. Addig olvastam egy szlovák, cseh, lengyel vagy orosz verset, addig szótárastam vele, míg végül úgy-ahogy megadta magát.

Költői pályakezdésed 1967-re tehető, első köteted, *A hangok utánzata* nemzedéki antológiátok, az *Egyszemű éjszaka* után egy évvel, 1971-ben jelent meg. Hetvenegyben akár már diplomás is lehettél volna, ehelyett alkalmi munkákból éltél, és Kulcsár Ferencsel meg Varga Imrével csavarogtatok.

Utaltam rá: érettségi után, Pozsonyba kerülve, tudatosan elutasítottam a szülői támogatást, önálló szerettem volna lenni. Tudni akartam, ki s mennyi vagyok védetség – a szülői ház, a család védelme – nélkül. Miután mosolygós búcsút vettem a főiskolától, elmentem sörgyári molnárnak meg pincérnek, de korábban kubikoltam útépitésen, s életem egy későbbi szakaszában voltam traktorkabinfestő is. Önépítkezésem szempontjából nagyon fontosak számomra életemnek ezek az állomásai. Ezek a helyek voltak ugyanis az én egyetemem. Felfogásomban három hónap a fizikai munkások és munka mélyvilágában = minimum két főiskolai szemeszter. Ha rajtam múlna, minden frissdiplomással egy évet végigtrógeroltatnék. S csak ezután adnék nekik doktori, mérnöki címet. Mert bizonyos, hogy az így szerezhető tapasztalatok és ismeretek birtokában saját szakterületüket – s főleg saját magukat – is más fényben látnák. S jobban kilátnának magukból, mint manapság sokan.

Nehezen tudlak elképzelni beatnikként.

Tulajdonképpen mi voltunk a beatnemzedék utolsó hulláma. Hiszen tudni kell, hogy mire módunk adódott elindulnunk azon a bizonyos kerouaci úton, addigra mintánk és mesztérünk már halálra itta magát épp. Persze a mi road movie-nk hátterébe ne képzelj prériket, s nem vágthattál át autóddal negyvennyolc órán belül mind a négy évszakra, s szolid Jawáink világában a *Szelíd motorosok* Denis Hopperjének járgányán is csak irigykedve ámuldozhattunk. Mi Pozsonyból legföljebb Galántára, Dunaszerdahelyre, Érsekújvárra, Párkányba bumlizgattunk le autóbusszal, stoppal, vonatok végében bliccelve, kiereszteni magunkból a gőzt, belegajdolni a csallóközi részeg éjszakába Ginsberg *Üvöltését* mondjuk. A mi Woodstockunkat legfeljebb a gombaszögi népművészeti fesztivál egy-két napja, esetleg valamelyik NYIT (Nyári Ifjúsági Találkozó) jelenthette. Igazából tehát csak az elme Ferlinghetti-féle vidámparkja maradt számunkra, ahol viszont, mit ne mondjak, ki is tomboltuk magunkat istentelenül. Mire azonban jött a hippivilág, és virágokkal pingáltuk volna tele magunkat meg a környezetünket, már konszolidáltak is bennünket, és nem válogathattunk másból, csak az állam művirágkínálatából. Meg aztán ekkorra már beleszaladtunk az első házasságunkba is, ami szintén alaposan megváltoztatta az embert. Vagy azért, mert sikerült, vagy azért mert nem.

Akkoriban jóval nehezebb volt elérni egy könyv megjelentetését, mint jelenleg. A kéziratokat előbb többen véleményezték, ideológiai szempontból is, és leadásuk és a könyv megjelenése között olykor egy-másfél-két év is eltelt...

Néha most is eltelik annyi. Hiszen általában meg kell várni, hogy a kiadó kap-e támogatást a kiadásához, vagy nem. Ráadásul a szükséges várakozási időt anno ellensúlyozta a tisztességes – és főleg előre kiszámítható és tervezhető – honorárium, míg ma majdhogynem te fizetsz a kiadónak, hogy megjelenhess, azzal, hogy jóformán ingyen adod a munkádat. Ám meg kell mondjam, nekem szerencsém volt idősebb nemzedéktársaimhoz képest, akik már a hatvanas évek első felében elkezdtek publikálni, de antológiai közléshez is csak 1970-ben, 1972-ben, tehát hat-tíz éves sajtóbeli jelenlét után jutottak. Az én 1967-es első közlésem és az *Egyszemű éjszaka* között – amely már tőlem hozta a legnagyobb terjedelmű anyagot, s az antológia összeállítója, Tózsér Árpád kötetcíműl is az én egyik képi rátalálásomat választotta – mindössze három-négy év telt el, s való igaz, a rákövetkező évben már önálló kötetem is volt. Nincs okom tehát panasza.

Az *Egyszemű éjszaka* fogadtatása elég viharosra sikeredett...

Ez is szerencsénk volt. Szalattai Rezső kívülről, Magyarországról jött a bunkóval, mert nem találta verseinkben a lévai piac meg az érsekújvári nem-tudom-én-mi colour-ját, de boldogan csatlakoztak hozzá innen is néhányan, Mács József például, ja meg nem feledve a legédesebb op.-ot jegyző, s minket egyenesen lehavaseszűkező meg lefáltalyigázozó kassai Batsányi Kört sem. Azt gondolom azonban, hogy ez a kitüntető figyelem mindennél jobban a javunkra vált. Antológiánk és nemzedékünk tehát még jóval a megjelenése előtt szert tett némi „népszerűsége”, s mi egy ideig még kedvünkre sütkérezhettünk e kéretlen reflektorfényben. A magyarországi boltokban viszont már nem futottunk be úgymond hosszú karriert: ott mindössze egyetlen napig lehetett kapni a könyvünket, mert másnap már be is vonták, mondván, hogy egy vállalhatatlan nemzedék antidemokratikus és szovjetellenes kéjelgése van benne. Később tudtuk meg, hogy az osztályellenséggel szembeni harcban megacézolózott cenzoraink Németh István *Történelmi pillanat* című versét értették szovjetellenesnek, melynek az „utcánkba” betévedő rinocéroszát a Csehszlovákiába nem sokkal korábban betört szovjet (vagy, némi büntudattól vezérelve: magyar?) tankokkal azonosították. Ami engem illet, a kritika – a későbbiekben is – kiemelten foglalkozott velem, s kedvezően értékelték Magyarországon is. Lehet, mert én csak az ondómmal foglalkoztam az *Egyszemű...*-ben (*Litánia* című versemben), s az allegóriáról akkor még vajmi keveset tudtam.

Azok számára, akik nem éltek a konszolidáció Csehszlovákiájában, nehezen képzelhető el, milyen volt akkoriban a csehszlovákiai magyar irodalmi élet? Volt egyáltalán?

Magad is tudod, hogy az írói munkának, az írásnak, az író-létnek csak nagyon kis hányadát teszi ki az írás mint manuális tevékenység. Az irodalom nem csuklógyakorlat, nem melléktevékenység (s főleg nem mellékkereseti lehetőség), hanem létforma. Közeg, melyben élni s halni kell. Írónak lenni számomra állandó készenlélet jelent. Az íráság mellett inkább az életet gondolnám melléktevékenységnek. Egyszerűen csak szerettem volna egy kicsit *irodalmibb* irodalmi közegben élni, dolgozni, kicsit komolyabban véve magamat s másokat, mint ahogy indulásomkor többnyire tapasztaltam. Az önhittség túlságosan sokaknál volt a teljesítménnyel fordított arányban. Ebből aztán sok konfliktusom támadt. Pedig csak azt tettem, hogy a verseskönyveknek titulált kiadványokban a verset kerestem, nem más. S amikor nem vagy csak keveset találtam bennük, szóvá tettem. Így jártam Török Elemér *Fényért perelek* vagy Gyüre Lajos *Meditáció esőben* című kötetével, de például Zs. Nagy Lajos valóban váltást jelentő *Tériszonyának* egy részével sem tudtam mit kezdeni. Meg is kaptam, hogy mit képzelek tíz-tizenöt éve a pályán levő embekekről így leszedni a keresztvizet! Egy taknyosnak. Akkoriban még kevesen tudták mifelénk, s még kevesebben nyugodtak bele, hogy az irodalom mélyen demokratikus intézmény, ahol mit sem számít tekintély, rang, életkor. Török Elemér még ki is oktatott, hogy ő csak azt teszi, amit „tisza embersége parancsol”. Csak azt nem értettem, hogy jön ez ide. Hiszen én versekről kezdtem diskurzust, nem másról. Ők meg azt gondolták az írással összefüggésben, hogy na most *fenn héjaznak* egy kicsit. Új-érzékenységünkhöz tehát egyfajta új érzékenység is társult az időben. Nagyon fontos volt számomra viszont, s ma is az, hogy a másokkal szembeni elvárásaimat magamra vonatkoztatott igényesség előzze meg.

Nemsokára, még „irodalmi süvölvényként” – Tózsér Árpád, Koncsol László, Zalabai Zsigmond örökébe léptetve téged – Duba Gyula odavett maga mellé szerkesztőnek,

meg Varga Imrét, az *Irodalmi Szemlé*-be. Hogyan működött akkoriban a szerkesztőség?

Kezdjük azzal, hogy akkor még voltak klasszikus értelemben vett, a szó műhely jellegét is magukban hordó redakciók, ma már nincsenek – legalábbis a környezetemben. Én 1975 és 1981 között dolgoztam az *Irodalmi Szemlé*-ben, Pozsony belvárosában. Igen jellemző az akkori viszonyokra, hogy ha valaki munkanapon, délidőben végigsétált a Mihálykapu utcán, mondjuk a Széplak utcától a Gorkij utcáig, biztos lehetett abban, hogy röpké egy óra alatt találkozhat a fél csehszlovákiai magyar irodalommal (e szűk térben zsúfolódott össze ugyanis a *Hét*, az *Irodalmi Szemle*, a Madách Könyvkiadó és az *Új Szó*, s „népességünk” jó része vagy ezeken a helyeken dolgozott, vagy ezekre a helyekre igyekezett kézirat-elhelyezés, esetleg honorárium-felvétel végett, netán éppen unalmában). Nagy beszélgetésekre, szellemmozgató és figyelemfelkeltő csevelyekre, elmepalérozó vitákra emlékszem ezekből az időkből (meg a megelőzőkből, amikor pályakezdő ifjoncként be-betévedtem egy kis ájtatosságra az *Irodalmi Szemle* Štefánik, később Štúr utcai szerkesztőségébe Tözsér Árpád meg Koncsol László szerkesztő urakhoz, akikben még az alkotó szerkesztőtípust volt szerencsém megismerni, amit aztán szerkesztőként magam elé is példának állíthattam. Kettőjüknek ugyanis, majd a nyomdokukba lépő nemzedéktársamnak, Zalabai Zsigmondnak nagy részük volt abban, hogy számomra a szerkesztés bizonyos rituális jelleggel is bírt, és bizonyos értelemben mindmáig ugyanolyan alkotó munkának számít, mint az írás, s egyáltalán nem másodlagos jelentőségű.

A szerkesztő mint társszerző

Ha úgy tetszik, igen. Természetesen nem kívánok azoknak az íróknak a fényében sütkérezni, akikkel szerkesztőként együtt dolgozhattam. Szerkesztőnek lenni szerintem annyi, mint időnként mások bőrébe, műveibe belebújni. És kinek-kinek a művét illetően legalább annyi ismerettel bírni (néha akár többel is), mint ő maga, csak más nézőpontból, más távlatból. A szerkesztés az érzékelés speciális válfaja. Persze, alázat is kell hozzá, tudni azt, hogy a történet most nem rólunk szól, meg hitelesnek is kell legyünk a szerző szemében. Egyébként amikor később át/visszakerültem Magyarországra, vázolt hozzáállással, szerkesztő-felfogással bizony sokan csodabogárnak néztek az akkori magyar irodalmi közegekben. Fodor András még beszélgetést is készített velem ezekről a dolgokról a Kossuth Rádióban, s Domonkos Mátyás is elsősorban mint szerkesztőnek ajánlotta nekem *Leletmentés* című könyvét a „Nálunk így ment” dedikációval. Nem egy nagy tekintélyű, húsz-harminc éve pályán levő, díjakkal elhalmozott író-költő lepődött meg, amikor elkezdtem dolgozni a kézírataikkal, és hol ezt, hol azt ajánlottam nekik megfontolásra. Később a többjük persze belátta, hogy nem pusztán kotnyeleskedésből mondom, amit mondok. Mert a jó szerkesztő személyében mindig az ördög ügyvédje ül az íróval szemben, aki olyan kérdésekkel szembesíti őt, amelyek alkotás közben esetleg elkerülték a figyelmét. Meg kell mondjam, a szerkesztő és a szerző valódi szellemi találkozásait szerettem ezekben a kéziratok fölötti vaccolódásokban, s ezeket – ha lenne rá módom, lehetőségem – ma is tudnám szeretni még.

Életed rendkívül termékeny alkotó periódusában, az 1980-as évek elején azonban lassan „elfogyott körülötted a levegő”, s te bedobtad a törülközőt, és távoztál az irodalmi laptól.

Már 1990-ben, rögtön a rendszerváltás elején megkérdeztem valakitől, aki jelentékeny szerepben asszisztált az ún. konszolidáció elmélyüléséhez, hogy miért adta a nevét eh-

hez, ahhoz, amikor megtehetette volna, főleg a vége felé, hogy kimarad a játékból. Azt válaszolta: értsem meg, neki akkor volt egy kis gyereke. Mire én azt feleltem: nekem kető volt. S bár arról nem mindig voltak elképzeléseim, hogy egy-egy adott helyzetben mit kell tennem, azzal azonban mindig tisztában voltam, hogy mit nem fogok megtenni. Ezzel a legkevésbé sem akarom azt mondani, hogy ne kötöttem volna meg én is a magam kisebb-nagyobb kompromisszumait, de mindig adtam arra, hogy reggel azért tükörbe tudjak nézni, és azonos tudjak maradni önmagammal. Integráló alkat lévén, mindig is igyekeztem „középen” maradni. Ám a szóban forgók olyan évek voltak, amikor a közép is bizonyos szempontból szélnek tűnt. S ami még rosszabb: a *közepes* érték számára a valódi érték *szélsőségesnek*. Ki sem kellett állnom a *létezett* szocializmus Hyde Parkjába, azt süvöltözve, hogy vesszen a rendszer, elég volt olykor kijavítanom egy sima nyelvtani hibát, s máris gyanúba keveredtem, hogy vajon mit is akarhatok én, kinek is az oldalán állok ezzel. Pedig, istenemre, én nem születtem eleve a rendszer ellenségének. A rendszer volt ellenséges saját magával szemben. Mindössze azokat a határokat kerestem, amelyek között még integráns személyiség tudok maradni, igaz, ehhez tágítani is kellett néha rajtuk hol itt, hol ott valamit. S amikor már nem ment tovább, kiléptem. Előbb az *Irodalmi Szemléből*. Azután az országból is.

Előtte azonban szabadfoglalkozású íróként próbáltál fennmaradni. Milyen eredménnyel?

Akkor még ment valahogy. Ma már kényszerből vagyok, más lehetőség híján, szabadfoglalkozású. Illetve nem is az vagyok; egyszerűen csak munkanélküli. Állástalan – ha tesszik, ha nem. Anno azonban két kisgyermekkel is belevághattam a dologba... bár támadtak jobbról, balról... De sok fórum volt, ahol közölhettem, és szerencsére főszerkesztők is akadtak, akik kiálltak mellettem, annak ellenére, hogy ismert pártkatona kiadóigazgatónk körbeszaladta a szerkesztőségeket, figyelmeztetve mindenkit, hogy jobb, ha óvakodnak a közlésemtől. Meg kell mondjam, olyan karakán lapvezetőnk is akadt, s a jelző sugallata ellenére nem is férfi – név szerint Haraszi Mészáros Erzsébet a *Nőnél* –, aki rövid úton kipenderítette őt. Ráadásul lapja irodalmi rovatát is rám bízta, ahol arra is lehetőséget kaptam, hogy két olyan, pályakezdők részére meghirdetett irodalmi pályázatot is szervezzek (1981-ben és 1982-ben), amelyeken először kapott hangot s fórumot a későbbi – 1983-tól szerveződő – iródiások vezérhadának zöme. Szóval, mindent egybevetve, a rádiót (akkoriban még fizetett) és a járási lapokat is beleszámítva hét-nyolc helyen is lehetett közölni. Meg aztán gyakran megjelentem magyarországi lapokban is. Bírálóim ezt is bűnömül rótták fel, hogy miért nem maradok meg inkább a hazai keretek közt, az ún. csehszlovák irodalmi kontextusban, öt-hatszáz ezer magyar írójának. Mondtam, mért ne gondolkodhatnék tizenötmillió kontextusban? Az illetőnél, azt hiszem, ezzel ástam el magam végleg.

A béketábor egyik országából a másikba áttelepülni 1986-ban, gondolom, nem tartozott a legegyszerűbb dolgok közé. Neked hogy sikerült?

Névházasság eredményeként létrejött „családegyesítés” útján. Az időben a magyarországi ifjak, illetve hölgyek körében ez bevett jövedelem-kiegészítőnek számított. Formális házassággal átsegítettek az anyaországba egy-egy határon túli delikvenst, egészen a vállalkozók állampolgárságának megszerzéséig két-három év alatt lezavarták velük, amit kell, aztán fölverték a kialakított zsozsót, majd hazafias érzelmeiktől eltelve békés álomra hajtották a fejük, hogy ezzel is mennyit segítettek a határaikon kívül rekedt nemzet-

testvéreiken. A hazaváltásra vállalkozók vagy kényszerültek meg majd belerokkantak – ki fizikailag, ki lelkileg – a hercehurcákba, a se-itt-se-ott-nem-léttel, a már-nincs-és-még-nincs helyzettel kapcsolatos talajvesztésbe, a különböző családi botrányokba. Egyébként sajnálatos, hogy ezt a kemény szociológiai jelenséget tudtommal máig nem dolgozta föl senki, sem irodalmilag, sem más formában... Aztán ez is elmúlt, s végül is sikerült elég sokat és sokfélét összedolgoznom, és viszonylag fontos plánumokban – lap-, kiadó- és szervezetalapításokban, alapítványtevésekben, különféle programszervezésekben is részt vehettem. És hát persze sűrűn írtam, könyv- és levéltáraztam is közben, amennyi csak befért. Padlóig nyomtam a gázt.

Vélhetően személyes honatalanságélményed is közrejátszott abban, hogy a hontalanság éveinek kutatója lettél. Hogy találtad meg ezt a témát?

Molnár Imre vont be ilyen irányú kutatásaiba. Akkoriban szinte napi kapcsolatban voltunk, s más ügyekben is sokat segített. Engem mindig az vitt előre, ami az adott pillanatban nem volt. Szerettem volna például egy interjúkötetet olvasni csehszlovákiai magyar írókkal – elkészítettem hát a *Vita és vallomás* beszélgetéseit. Kíváncsi voltam, hogyan vélekednek ugyanazokról a dolgokról a csehszlovákiai magyar és a szlovák írók – felvettem a *Hatszempközt* anyagát. Alig lehetett tudni Esterházy Jánosról – lap-, illetve kiadói szerkesztőként különböző feltáró anyagokat helyeztem el róla, cikkgyűjteményt állítottam össze az írásaiból, róla szóló monográfiára biztosítottam kiadási lehetőséget Molnár Imrének. S amikor vitathatatlan jelentőségük ellenére sem jutott Magyarországon eszébe senkinek, hogy válogatást jelentessen meg az erdélyi filozófus, Bretter György vagy a Svédországba szakadt délvidéki költő, Domonkos István munkáiból – kiadtam tőlük egyet-egyet én. Szerettem volna behatóbban megismerni Peéry Rezső elérhetetlen írásait – mi mást tehettem volna, mint hogy Filep Tamás barátommal elkezdtük felkutatni őket? Feltártam, összeszedtem és kiadtam az 1945–1948 közötti, addig ismeretlen csehszlovákiai magyar értelmiségi ellenállás dokumentumait. Előkerült egy ismeretlen Fábry-napló – természetesen azonnal el kellett kezdenem dolgozni ennek megjelentetésén is. Hiányoztak az olyan vers- és prózaantológiák, melyek a (cseh)szlovákiai magyar költészet vagy novellairódatmal folyamatában, összefüggéseiben, s nem egyes szakaszaiban mutatják be – mindkettőt megcsináltam. Szinte lehetetlen volt együttesen látni nyolc év-tized (cseh)szlovákiai magyar művelődésének történetét – szintén Filep Tamással szövetkeztem rá, hogy annak egyes területeit az arra legalkalmasabb szakemberekkel összefoglaltassuk. A kilencvenes évek közepére már csaknem teljesen elborítottak a feladatok. Filep Tamással és néhány barátunkkal megalapítottam a *Regio* című, elsősorban csehszlovákiai magyar érdeklődésűnek és érdekelttségűnek induló folyóiratot, amely általános kisebbségtudományi szemléként – immár huszadik évfolyamához érve – mind a mai napig fennmaradt. S bár annak idején, még 1989 novembere előtt az volt az elképzelésünk, hogy a lapot csak ideiglenesen, a kínáló lehetőségek miatt indítjuk meg Magyarországon, s amint arra mód és lehetőség adódik, hazatelepítjük, de kitört a bársonyos forradalom, és minden más megvilágításba helyeződött, Szlovákiában pedig megteremtődtek a lehetőségek a saját, hazai székhelyű tudományos bázisok kiépítésére. Hát így...

Míg a kilencvenes évek első felét esetekben a levéltári kutatások, második felét egyértelműen a négykötetes, többszerzős művelődéstörténeti összefoglaló szervezése, szerkesztése, menedzselése kötötte le. Tíz év távlatából azonban úgy látom, hogy e nem kis vállalkozás recepciója végül is mintha elmaradt volna...

Valószínűleg így van. Bár Magyarországon született róla egy-két fontos írás, Fried István és Dobossy László tollából, illetve egy budapesti könyvbemutatón Kósa László elemezte alaposabban, idehaza – Dusza István mellett – te voltál az egyedüli, aki végigragta magát rajta, és írt is róla. Lehet, e vállalkozás tényleg többet érdemelt volna. Bár tény és való: hiányai, hiányosságai is voltak bőven, amelyek jó részt az addigi forrásfeltárás és -feldolgozás hiányait is mutatták, s természetesen számunkra sem voltak ismeretlenek. Mi több, egyik célunk Filep Tamással éppen az volt, hogy láthatóvá tegyünk ezeket, s ezzel is ösztönözzük a további kutatást. Sajnos, a négy kötet szlovákiai terjesztését nem sikerült kellőképpen megoldanunk, így a potenciális érdeklődőkhöz sem igazán tudtak eljutni. Ezt pedig, s azt, hogy a hazai iskolákba, közkönyvtárakba és könyvesboltokba sem tudtak bekerülni, a reflexiók elmaradásánál is súlyosabb gondnak érzem.

Születésnapodat két nappal megelőzve mutatták be a harmincnegyedik és a harmincötödik önálló köteted. Emellett közel negyven kötetet szerkesztettél, illetve rendeztél sajtó alá, műfordításköteteid száma tucatnyira tehető. És három-négy éve újból itt élsz Szlovákiában...

Azóta már egy újabb fordításkötetem is kijött a nyomdából. Az általam írt, fordított, válogatott könyveim száma erősen közeledik a száz felé, tehát mindent egybevéve, minden megélt évemre lassan másfél könyvem jut. Ha a mennyiséget nézem, talán valóban nem tétlenkedtem az eltelt idő alatt. Hogy mit ér mindez, annak megítélése nem az én tisztem. Ha a visszhangját nézem – jóval több elismerést kaptam, mint amennyi elmarasztalás ért. Életem során sok minden érdekelt, talán több is a kelleténél, de így vélhetően a dolgokra való rálátásom is összetettebb lehetett. Egy-két szintézis, ennek a sokféleségnek egy-két összegezése azonban valóban hátra lenne még. Jut-e erőm, időm rájuk – nem tudni. Eddig túl sokat küszködtem egzisztenciális problémákkal, s kevés olyan időszak volt az életemnek, amikor nem a másnapi kenyérért kellett güriznem, hanem – ki-egyensúlyozottabb anyagi körülmények között – csak a munkára összpontosíthattam, bár ilyenkor is sok minden más felé elkalandozott a figyelmem. Az életemben meglehetősen sok a fordulat, a helyszín, de nem bánom ezt a változatosságot, mert ez vagyok, ez voltam, ez lehettem én... És igen, mint utaltál rá, néhány éve megint fordult egyet az életem. Új családom adódott itt, Szlovákiában, s korábbi gyermekeim, unokáim is közelebb vannak így. Előbb Pozsonyban telepedtem le – magyar állampolgárként –, de lassan másfél éve (újból) Dunaszerdahelyen élek, élünk feleségemmel, hároméves kislányunkkal. Ám meg kell mondjam, a visszailleszkedés ide már jóval nehezebb, mint annak idején, Magyarországra települve, az ottani beilleszkedés volt. Más világ ez már, mint amit annak idején megtanultam. (És valószínűleg mi is mások lettünk azóta.) S hát meg kellene tanulnom ezt az új világot is, és újra meg kellene tanulnom magunkat is. Csak féltő, nem vagyok már hozzá elég fiatal, s elég rugalmas.